

**PARA VAKIFLARI TEMELİNDE
OSMANLI FİNANS FELSEFESİ: SOFYALI BALI ÖRNEĞİ¹**

Cantürk KAYAHAN²

İrfan GÖRKAŞ³

Özet

Bu çalışmada Bali Efendi'nin Osmanlı dönemi finans problemine bakışı ve onun görüşlerinden hareketle Osmanlı finans felsefesinin tespiti üzerine bir giriş denemesi yapılmaktadır. Bali Efendi, yaşadığı dönemde cereyan eden para vakfı tartışmalarına, yazdığı mektuplarla doğrudan katılmıştır. O, para vakfı tartışmalarına, bir "finans meselesi" olarak bakmıştır. Bali Efendi, bir finans kurumu olarak para vakfını dinsel, tarihsel açıdan ele almış, medeniyet felsefesi açısından onu "ihtiyaç" olarak değerlendirmiş ve bu ihtiyacın finansmanı konusunda, deyim yerindeyse, devrine ait bir finans felsefesi yapmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sofyalı Bali, para vakfı, finans disiplini, finans felsefesi.

Jel Kodu: A 12, B 10, D 10.

**FINANCIAL PHILOSOPHY OF OTTOMAN IN BASIC CASH FOUNDATIONS:
EXAMPLE OF BALI EFENDI**

Abstract

In this study, Bali Efendi's view of financial problem in the Ottoman era is evaluated and assigned; an introduction essay is made on financial philosophy of Ottoman by benefiting from his views. Bali Efendi participated in discussions about cash foundations directly which occurred in his period of time with the letters written by him. He viewed these discussions as financial issues. Cash foundations are financial institutions. Bali Efendi evaluated them in terms of religious and historical aspects and appreciated it as a `need` in terms of civilization philosophy. On finance of this need he, if it is right to say, made a financial philosophy belong to his period of time.

Key Words: Sofyalı Bali, cash foundation, financial discipline, financial philosophy.

Jel Classification: A 12, B10, D 10.

¹ Bu çalışma 1. Uluslararası Afro-Avrasya Kongresinde sözlü olarak sunulmuş ve özet olarak yer almıştır.

² Yrd.Doç.Dr. ,Afyon Kocatepe Üniversitesi, BMYO, Finans-Bank. Ve Sig. Bölümü Öğretim Üyesi, mail: ckayahan@aku.edu.tr

³ Yrd.Doç.Dr. ,Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat Fak. Felsefe Böl. Öğr. Üyesi.

Giriş

Finans tarihi ve felsefesi konusu, finans dünyasının ilgi çeken ve çok az bilinen yönünü oluşturmaktadır. Bu konuda hazırlanan birçok çalışmanın kökeni tarih ya da ilahiyat fakültelerinde yapılan çalışmalara dayanmakta ve finansal işleyiş yönü üzerinde çok az durulmaktadır. Günümüzde ekonomik sisteminin işleyişi kamu ve özel sektör sermayesine dayanmaktadır. Vakıflar ise, sosyal ve kültürel ihtiyaçların karşılanmasına yardımcı olan toplumsal kuruluşlardır. Vakıfların herhangi bir maddi karşılık beklemeden toplumsal hizmeti esas almaları; Osmanlı döneminde oldukça yaygınlaşmalarına ve sosyo-ekonomik olarak da etki alanlarını genişletmelerine yardımcı olmuştur.

Bu çalışma, para vakıfları temelinde Osmanlı dönemi finans felsefesinin anlaşılmasına ve değerlendirilmesine odaklanmıştır. Bu kapsamda, birinci bölümde para vakıfları, finans disiplini ve finans felsefesi kavramları açıklanmıştır. İkinci bölümde Sofyalı Bali örneğinden hareketle, para vakıflarının ne olduğu değerlendirilmiş, tartışmanın dinî, tarihî ve felsefî arka planının nerelere kadar uzandığı ve para vakıflarının yasaklanması durumunda, “din”, “eğitim”, “adliye” ve “şehircilik (su)” hizmetlerinin finansmanında görünür bir alternatifin olmadığı ortaya konulmuştur. Son bölümde ise Osmanlı finans felsefesi para vakıfları temelinde değerlendirilmiştir.

1. Para Vakıfları Ve Finans Felsefesi

1.1. Vakıf ve Para Vakfı Kavramları

Vakıf kelime anlamı olarak, bir kimsenin sahip olduğu menkul ya da gayrimenkulünü, her hangi bir maddi karşılık beklemeden, hayır amacıyla tahsis etmesi ve bu durumu “vakfiye name” olarak ifade edilen “hukuki bir sözleşme”yle somutlaştırmasıdır.

Osmanlı devletinde mali teşkilat; merkez maliyesi, tımar sistemi ve vakıflardan oluşmaktaydı (Tabakoğlu, 2002: 616). Vakıflar diğer iki teşkilata göre daha özerk bir yapıya sahiptirler. Bunun yanında Osmanlı devleti, toplumun bazı sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarının karşılanmasını da vakıflara bırakmıştı. Vakıflar sayesinde ki güçlü devlet tarafından mülkiyet haklarının çığnemesi engellenmiş; Osmanlı medeniyetinin zengin mimari mirası finanse edilip yüzyıllarca korunabilmiş; mahalleler maddî bunalıma düşen bir devlet tarafından bindirilen ağır vergi yükünü kaldırmış; yaşlılık ve maluliyet maaşları verilebilmiş; bir kurum olarak sigortanın bilinmediği bir çağda, lonca ya da mahalle üyeleri için ilkel de olsa bir sigorta güvencesi sağlanmış; köprüler, yollar, limanlar, deniz fenerleri, kütüphaneler, sarnıçlar, su bentleri, çeşmeler ve kaldırımlar inşa edilip, korunabilmiş; kısacası savunma hariç medeni bir toplumda olması beklenen tüm hizmetler bu sistem sayesinde finanse edilmiş, örgütlenmiş, inşa edilmiş ve korunmuştur. Tüm bunların yanında vakıflar, şehir duvarları ve kaleler inşa ederek savunma çabalarına dahi katkıda bulunmuşlardır.

Vakıflar, konusuna veya amacına göre isim alırlar, tanımda da geçtiği gibi, vakfedilen mala göre isimlendirilirler. Örneğin gayrimenkul vakıf, menkul vakıf gibi. Amaçları ve kurucuları açısından bakıldığında vakıflar; selatin vakıfları⁴, avarız vakıfları⁵, hırfet vakıfları⁶ gibi adlarla da anılırlar. Vakıfların daha çok ekonomik yönünü oluşturan para vakıfları ise bina, arazi ve nakit para gibi doğrudan gelir kaynaklarına dayalı oluşturulan vakıflardır (Çiftçi, 2004: 80).

⁴ Selatin vakfı; Osmanlı sultanlarının bizzat veya saray mensupları tarafından kurulup yönetilen vakıflara “Selâtin Vakıfları”, diğer ismiyle “Mazbut vakıflar” denmiştir.

⁵ Avarız vakfı; bir bölgeden alınan özellikle nakdî avârıza karşı o yerin hayırseverlerinden veya zenginlerinden para toplamak suretiyle vergilerin ödenmesi için kurulmuş para vakıflarıdır.

⁶ Hırfet vakfı; sanat edindiren veya sanat sahibi kimselerin kurduğu vakıflardır, esnaf vakıfları da denir.

Örneğin Bursa’da 1154 adet birbirinden farklı vakıf kaydı üzerinde yapılan bir incelemede, yüz yılın üstünde yaşayan vakıf sayısı 278 adet çıkmıştır. Toplam 278 (% 100) adet vakıf, sermayeleri açısından değerlendirildiğinde; 21 (%7,5) adet vakfın sermayesi gayrimenkulden, 58 (%21) adet vakfın sermayesi paradan ve gayrimenkulden ve 199 (%71,5) adet vakfın sermayesi ise sadece paradan oluştuğu görülmüştür. Bu rakamlara ve yüzdeler oranlara bakılırsa, yüzyılın üzerinde yaşayan vakıfların büyük bir kısmının sermayesi paraya dayanmaktadır (Çiftçi, 2001:71). Dolayısıyla “para vakfı” kavramı, aslında sermayesini para yönüyle oluşturmayı tercih etmiş vakfın işletim sisteminin adıdır (Çiftçi, 2001: 71).

Çizakça para vakıflarını (1993: 67) bir gayrimenkul malın değil de belirli bir menkul malın vakfedilmesiyle oluşan vakıf türleri biçiminde tanımlamıştır. Ancak işleyiş sistemi açısından mal vakıflarından çok farklı değildir (Özcan, 2008: 126). Örneğin, Özcan (2003), Kurt (1996) ve Döndüren (2008) tarafından yapılan çalışmalarda İstanbul, Bursa ve Anadolu’nun diğer yerlerinde faaliyet gösteren vakıflar bu anlamda değerlendirilmiştir.

Neticede “para vakfı” kavramı, bir “vakıf işletim sistemi” olarak algılanmakta ve vakfın sermaye tipini göstermektedir. Bizim çalışmamız açısından ise para vakfı, “vakıf finans yönetim”i olarak değerlendirilmektedir. Vakıf paralarının işletilmesinde uygulanan *mu'amele-i şer 'iye usulünün* faiz uygulamasına benzerliğinden dolayı, elde edilen gelirin meşruluğu Osmanlı uleması arasında büyük tartışmalara yol açmış, konu ile ilgili birçok eser kaleme alınmıştır. Ayrıca para vakıflarının zaman içerisinde süreklilik göstermeyeceği düşüncesi bu tartışmaları daha da arttırmıştır (Şimşek, 1985: 207-220). Bu tartışmalar, aşağıda, Bali Efendi örneğiyle ele alınacaktır.

1.2. Para Vakıflarının Fon Kullandırma Sistemleri

Para vakıflarının finansal işleyiş sistemi açısından fon kullandırma sistemleri Çizakça (1993) tarafından temelde üç başlıkta toplanmıştır. Bunlar;

- a) Mudaraba
- b) Bidaa
- c) Murabaha

Mudaraba, kar ya da zarar ortaklığı biçiminde sermayenin işletilmesidir (Kayahan ve Görkaş, 2009: 217). Sermaye koyan taraf para vakfidir. Bu işlemde para vakfından sermaye kullanan tarafın kayıp olasılığına karşı her hangi bir sorumluluğu yoktur. Bunun yanında zarar sadece kendi emeği ile sınırlı kalmaktadır. Bu sistem günümüz finansal sisteminde risk sermayesi ya da girişim sermayesi olarak da ifade edilmektedir. Bidaa, temelde hayır amaçlı bir işlemdir. Yani bu finansman sisteminde para vakfı, finansman işlemini gerçekleştirirken mülkiyeti kendisinde tutmakta ve işleten kimsenin her hangi bir çıkarı olmamaktadır. Murabaha ise, para vakfının elinde bulunan sermayenin önceden belirlenmiş bir oran üzerinden ihtiyaç sahiplerinin kullanımına izin verilmesidir. Burada elde edilen gelir riba, rıbh ve faide olarak adlandırılır. İşte para vakıflarına ait tartışmaların birçoğu bu noktada ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında para vakıflarının asıl amaçları; bireylerin katkılarıyla oluşturulan sermaye birikimlerinin ihtiyaç sahiplerine ve uygun yatırım alanlarına yönlendirilmesinin ve kamusal alanda faaliyet gösteren belirlenmiş bir takım yerlerin ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Örneğin para vakıfları vasıtasıyla başta eğitim ve din hizmetlerinde çalışanlara ve diğer birçok kişiye maaş ödenmiş, kurumsal ihtiyaçlar karşılanmış, öğrencilere burs verilmiş, belli vergiler (avarız) ödenmiş ve bazı sosyal yardımlar yapılmıştır (Koyunoğlu, 2008: 254). Aslında bu oluşumlar işleyiş sistemi ve belli sosyal faaliyetleri açısından günümüz Sivil Toplum Kuruluşlarıyla (STK) eş değer de görülebilir.

Aslında para vakıflarını modern bankacılık öncesi kullanılan bir finansal sistem olarak ifade etmek çok yanlış olmayacaktır. Ancak bu vakıfların asıl kuruluş amaçlarının kar olmaması ve sermaye olarak da yeterli büyüklüğe erişememesi finansal kriz dönemlerinde daha da

küçülmelerine hatta eriyip yok olmalarına neden olmuştur. Para vakıflarının tarihi gelişim süreçlerine bakıldığında özellikle Kanuni dönemi oldukça yaygınlaştıkları, Evkaf Nezareti'nin kuruluşuyla birlikte ise merkezi bir sisteme alındıkları belirtilebilir. II. Meşrutiyet döneminde “Evkaf Bankası” adı altında birleştirilmek istenmiş ancak I. Dünya savaşının patlak vermesiyle birlikte bu girişimin gerçekleşmediği; Cumhuriyet dönemiyle birlikte Şer'iyye ve Evkaf Vekaletine oradan da Evkaf Umum Müdürlüğü bünyesine alınmışlardır. Son olarak 1954 yılında kurulan Vakıflar Bankasının kuruluş sermayesinin önemli bir kısmı para vakıflarından sağlanmıştır (Özcan, 2008: 128).

1.3.. Finans Disiplini ve Finans Felsefesi

Finans disiplini yahut modern finans, diğer disiplinler ile kıyaslandığında kısa bir tarihe sahiptir ve özellikle 1950'lerden sonra, ayrı bir disiplin olarak gelişmeye başlamıştır (Lyu, 2004:1). Bu gelişme sürecinde finans disiplini üç ayrı alt bölüme odaklanmıştır. Birincisi işletmelerin “finansal yönetim”ine ilişkin olanıdır. Buradaki temel sorun, fonların nasıl elde edileceği ve nasıl kullanılacağıdır. Finansın ikinci bölümü “finansal piyasalar” ve “finansal kurumlar” üzerine yoğunlaşmıştır. Üçüncüsü ise “yatırımlar” ile ilgilidir. Bu üç bölüm, finans disiplini tamamlar.

İşletmelerin temel amacı, en uygun maliyetle mal ve hizmet üretimini gerçekleştirmektir. Bu noktada ihtiyaç duyulan fonların belirlenmesi ve en uygun kaynaklardan sağlanması “finansal yönetim”in konusunu oluşturmaktadır. En basit haliyle finans; likit, hızla paraya çevrilebilen ve para yerine geçebilen çeşitli unsurları kapsayan “değerler”i ifade eder. Kısaca finans, “para” (Aydın vd, 2004: 3) ve bu paranın yönetimini sağlayan bir bilim dalını ifade eder (Gitman, 1991: 5). Paranın temini ise, “finansman”dır. Bu iki kavramın sonucu olarak ortaya çıkan “finansal yönetim” ise, bireylerin ya da kurumların işletmelerini geliştirmek amacıyla ihtiyaç duydukları fonların sağlanması, korunması ve etkin olarak yönetilmesidir (Büker vd, 2008: 4).

“Finansal yönetim”in tanımına bakıldığında, “finans” ve “finansman”ın finansal yönetimin tamamlayıcı birer parçaları olduğu açıktır. Çünkü finans, bireyler, işletmeler ve devlet arasındaki para transferi sürecindeki kurumlar, piyasalar ve enstrümanlarla ilgilidir. O halde, finansal yönetim unsurlarını, paranın ya da ihtiyaç duyulan fonun sağlanması, bu fonun elde tutulan zaman zarfında değer kaybının önlenmesi, yani korunması ve en uygun alanlara yatırım yapılması, yani yönetilmesi olarak üç alt başlıkta netleştirebiliriz. Altını çizmemiz gerekirse, finans disiplini, “finansal yönetim ve sorunlarını ele alan bir disiplin” anlamına gelmektedir. Bu nedenle, finans disipliniyle ilgili yazılan eserlerin adları çoğunlukla finansal yönetim adını taşımaktadırlar. Yine finans disiplini, “finansal bir yönetim” olması, finansın yönetim kavramına sıfat olması, gerçekte onu bir “yönetim disiplini” haline getirmektedir. Bu noktada finansın diğer disiplinlerle ilişkisinden de birkaç cümleyle söz edilebilir. Finansın diğer disiplinler ile örneğin iktisat ve muhasebe ile çok yakın bağları vardır. Örneğin iktisat disiplini, “emek” ve “sermaye” gibi kıt kaynakların tahsisine ilişkin genel sorunlar ile ilgilendirken; finans ise iktisadın özel bir alanını oluşturan kıt finansal kaynakların tahsisi ve yönetilmesi ile uğraşır.

Osmanlı döneminde ihtiyaç duyulan fonun sağlanması, çalışmamızın da temelini oluşturan, “para vakfı”yla gerçekleşmekteydi. Tüzel kişilikle işletme niteliği kazanan para vakfı, belli bir sermayeye (asl-ı mal) sahiptir. Para vakfı kurucusunun bir amacı vardır. Bu amaç, vakıf sermayesinin “finansal yönetimi”yle gerçekleşecektir. Finansal yönetimde, öncelikle sermayenin (asl-ı mal) muhafazası gerekmektedir. Sermayenin muhafazası, vakıf kurucusunun amacını ebedi olarak gerçekleştirmek için son derece önemlidir. Bu sebeple vakıf kurucuları, sermayenin muhafazası için, özellikle fon kullandırma ile ilgili önemli tedbirler almışlardır. Alınan tedbirlerin en önemlileri, vakıf sermayesiyle yapılan muamelelerin vakıf yönetimi ve denetimi tarafından kontrol altında tutulması, muhasebe kayıtlarının düzenli ve periyodik olarak kaydedilmesi, borç işlemlerinin kefil ve rehin gibi teminatlar altına alınarak kadı defterlerine işlenmesidir. 1795 senesine ait 230 adet para vakfı muhasebe kaydı üzerinde yapılan bir

incelemede, Bursa'da para vakıflarının toplam 34.484.460 akçelik⁷ sermayeleri bulunmaktadır. Bu rakama göre vakıf başına ortalama 150.000 akçeye yakın bir sermaye düşmektedir. Aynı yıl içerisinde en yüksek sermayeye sahip vakıf ise, Şeyh Ali Efendi tarafından oluşturulmuştur ve sermayesi 1.604.340 akçedir.

Vakıflar her yıl bu sermayelerini, artırmaya çalışmaktadırlar. Sermaye artırımını, iki şekilde gerçekleştirdi. Sermaye artırımını ya başkalarının vakfa para aktarmasıyla ya da vakfın harcamalarından geriye kalan gelir fazlasının sermayeye (*asl-ı mal*) ilave edilmesiyle gerçekleştirebilir. Neticede sermaye, muamele-i şer'iyeye ile işletildikten sonra elde edilen gelirler, vakıfların kuruluş amacını gerçekleştirmek için yapılan harcamalara aktarılmakta, vakıfların idaresi ve diğer işlerinin yürütülmesi için görevli olan kişilerin ücretleri bu paralardan sağlanmaktadır.

Fonların korunması açısından bakıldığında, paranın zamanla değerini kaybetmesi söz konusudur. Paranın zamanla değerini kaybetmesi tehlikesine karşı, zamanında kullanılan paranın isim ve ayarı ne olursa olsun, borç verme işlemlerinin değer ve ayarı, hiç değişmeyecek farz edilen sağlam bir para üzerinden yapılması şartı, vakfiyelerde yer almıştır. Bu şartın birçok vakfiye içerisinde yer alması, zamanla paranın ayarının bozulması neticesinde, borçların ödeme şeklinde birçok ihtilafı da ortaya çıkarmıştır (Çiftçi, 2001: 71).

Çiftçi (2001: 71) bir çalışmada “16. yüzyılda Bursa'daki vakıfların sermayelerinin büyük bir kısmını gayrimenkullerin oluşturduğunu, 18. yüzyılda ise vakıfların büyük bir kısmının sermayelerinin paraya dayandığını” belirtmektedir. Çiftçi'nin bu tespiti çalışmamız açısından önemlidir. **Çünkü gayrimenkul sermayeden menkul sermayeye geçiş, Türk finans tarihi açısından üzerinde durulması gereken önemli bir değişimdir.** Değişimin nedeni, muhtemelen, vakfa gelir sağlayan gayrimenkullerin yıllar geçtikçe harap olması ve bu durumun vakıflar üzerinde büyük yük oluşturmasından olmalıdır. Dolayısıyla 18. yüzyıldan itibaren ekonominin tamamen nakde dönmesi ile, vakıfların ekonomik işlevlerinin, sosyal işlevlerinin önüne geçtiği söylenebilir. Çünkü para vakıflarının büyük bir bölümü, “vakıf binalarının bakımını ve tamirini finanse eden, bu birimlerde çalışan personelin ücret ve maaşlarını ödeyen, mahalle ve köylerde çeşitli kamusal işlerin yürütülmesini sağlayan ve esnafın mühimmat giderlerini karşılayan kurumlar” olarak görülmektedirler (Aslan, 1998; Ergenç, 1977; Özdemir, 1990).

İşletmelerin yapmayı düşündükleri yatırımlarının finansmanında kullanabilecekleri kaynaklar, Ercan ve Ban (2005) tarafından, temelde üç başlıkta değerlendirilmiştir. Bunlar işletme sahibi ya da ortakları tarafından konulan özsermaye; belli bir faiz karşılığı alınan yabancı kaynak ve işletmenin karlarını dağıtmayarak kullandığı oto-finansmandır. Bütün bu tespitler göstermektedir ki Osmanlı para vakıfları, finans tarihinin konusudur, olmalıdır. Ayrıca para vakıfları, finans disiplininin alt bölümleri bakımından ele alınmayı da gerekli kılmaktadır. İşte tam bu noktada, “tarihsel para vakfı tartışmaları” karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmadan önce, makale ve kitap boyutunda da olsa, para vakfı tartışmalarını ele alan bir iki çalışma yapıldı. Ancak bu tartışmalar, bugüne kadar tümel bir bakış olan “felsefi bakış”la ele alınıp değerlendirilmedi, tartışmaların nedeni ve niçini üzerinde durulmadı, sorgulanmadı, akıl süzgecinden geçirilmedi. Hâlbuki olması gereken, tartışmaları sorgulamak, sözgelimi şu soruları sormaktı: *Para vakıfları tartışmalarının mahiyeti nedir? Para vakfı tartışmaları, niçin ve ne zaman ortaya çıkmıştır? Tartışmanın tarafları kimlerdir? Taraflar tartışmalarını hangi gerekçelere dayandırmakta, görüşlerini ne tür argümanlarla temellendirmektedirler? Temellendirmede kullanılan argümanların tarihsel arka planı var mıdır? Taraflar arasındaki farklılığın nedenleri nelerdir?...vb.*

⁷ Kavramın hem “akça”, hem “akçe” kullanımları vardır. Biz, burada “akçe”yi tercih ettik.

Para vakıflarının, vakfiye içerikleri ve işlevleri bakımından, finansal yönetimin ve finans tarihinin konusu olmalıdır, değerlendirmesini yapmıştık. Fakat belirtilen soruları, finans disiplininin cevaplamasını, ortaya konulan “tartışmalar sorununu” çözmesini, finans disiplininin bekleyemeyiz. Her şeyden önce bu tartışmalar, tartışmaların nedenleri, doğrudan finans disiplininin alanına girmemektedir. Tartışmalardan ve nedenlerinden söz etmek, bizi “finans” alanından çıkarıp “finans ilkeleri” üzerinde düşünmeye, yani “finans felsefesi”ne götürmektedir.

Felsefe kavramı, Batı’dan İslam dünyasına, yani Arapça’ya, Arapça’dan dilimize geçmiş bir kavramdır. Aslı itibariyle felsefe, Yunanca “philosophia” teriminden alınmadır. Bileşik terim olan “philosophia”, “sevgi” anlamına gelen “philos” ve “philia” ile “bilgi”, “hikmet”, “bilgelik” anlamlarına gelen “sophia” kelimelerinden meydana gelmektedir (Erdem, 1993: 12). Felsefe “hikmet sevgisi”, filozof “hikmeti seven” anlamına gelir. Hikmet sahibine ise hakîm-bilge denir.

Felsefenin söz konusu edilmesi gereken en belirgin özelliği, “metod”udur. Felsefenin metodu, “sorgulama”dır. Soru sormadır. Filozof, ilgisini çeken bir konu veya bir eser üzerinde düşünür veya çelişkileri üzerinde soru sorar. Temel ilkelere ulaşmaya çalışır. Felsefeye esas anlamını kazandıran Eflatun ve Aristoteles, felsefeyi, “düşüncenin metotlu bir şekilde çalışması” (Erdem, 1993: 12) şeklinde ortaya koyarken hedef, “var olanı bilmek”tir. Düşünce var olanı, varlığın ilkeleri üzerinde ilerleyerek bilir ki, böylece felsefe, “ilkeleri araştıran bilim” anlamını kazanmış olur. Bu ise “sebep-sonuç” ilişkisi üzerinde düşünmek, “ilkeler” üzerinde zincirleme ilerlemek anlamına gelmektedir.

Disiplin olarak felsefenin, üzerinde anlaşılan, ittifak edilen bir tanımı yoktur. Aksine filozoftan filozofa değişen tanımları yanında, konusuna göre yapılan tanımları vardır. Bu bağlamda felsefenin konusu, filozofun, düşünürün ilgisini çektiği şeydir. Başka bir deyişle düşünür, konularını çevresinden alır. Yaşadığı devrin problemlerini problemleri; insanların dertlerini dertleri edinir; sıkıntılarını, kendi sıkıntıları bilir. Çünkü düşünür, aynı problemlerin içinde yaşar, aynı sıkıntıların içinde varlığını sürdürür. Çalışmamız açısından Sofyalı Bali Efendi, mektuplarında, ele aldığı meseleyle tam da bu tanımlaya uygun düşen bir Osmanlı düşünürü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Konuları bakımından felsefenin diğer bir özelliği, filozoflara göre değişen konular yanında, her filozofun felsefesinde yer verdiği “ortak konu”larının olmasıdır. Bu ortak konular “varlık”, “bilgi”, “değer” yani “ahlak” ve “sanat” konularıdır. Onların her birisi, felsefeye sıfat yapılarak birer disiplin adını alırlar. Varlık felsefesi (ontoloji, metafizik), bilgi felsefesi (epistemoloji), ahlak felsefesi, sanat felsefesi gibi.

Felsefeye konu olan, felsefeye sıfat yapıldığında disiplin adı kazanan bir kavram daha vardır. Bilim. Buradaki kastımız, bilim felsefesi adında geçen bilim değildir. Aksine hukuk, dil, tarih, ...vb olarak bilimlerdir, onlara verilen genel isimdir. Onların her biri, bir bilim alanıdır ve fakültelerde birer bilim dalıdır. Fakültelerde hukuk bilimlerinin yanında bir hukuk felsefesi, dil bilimlerinin yanında bir dil felsefesi, tarih bilimlerinin yanında bir tarih felsefesi vardır (Heimsoeth, 1986: 7). O halde buradan hareketle denilebilir ki **felsefenin, bir bilim alanı olan finansı da ele alması, finans felsefesini oluşturacaktır.**

Felsefenin finansı ele alması durumunda finans felsefesinin temel sorunu, finansın kendisi olacak, finansın ilkeleri, finansı oluşturan unsurlar finans felsefesinin öteki sorunlarını oluşturacaktır. O halde, finansın, diğer adıyla “finansal yönetimin mahiyeti nedir”, sorusu finansın değil, finans felsefesinin sorusu olacaktır. Finans ya da finansal yönetim niçin ortaya çıkmıştır? Finansal kriz ve risk ne demektir? Finansın maddi nitelikleri aynı kaldığı halde, nasıl oluyor da birkaç dakika içerisinde, değeri değişebilmektedir? Finansal değer, finansın özüne mi aittir, yoksa finansa bu değeri biz mi ilave ediyoruz, şeklinde soruları çoğaltabiliriz.

Finansın, varlıkla, bilimle, tarihle, kültürle ilişkisi var mıdır? Finans ile insanın başarıları arasındaki bağlar nelerdir? Değer olarak finansın, bireyle, aileyle, kurumla, devletle, hatta dinle olan bağı, ilişkisi nedir? Finansın öznesi (insan) ile finansın nesnesi (para) arasında ne tür bir ilişki vardır? Bu ilişki ne zaman ortaya çıkmıştır? Ortaya çıkmasının nedenleri nelerdir? İnsan, düşünen, inanan, bilen, yapıp-eden bir varlık olması yanında bir finans yöneticisi veya bir işletme yöneticisi olduğuna göre dini inançlarla finans etkinlikleri arasında bir ilişki var mıdır? Dini inançlar veya değerler ile finans faaliyetleri arasında etkileşim var mıdır? Çalışmamız açısından ifade etmek gerekirse, dini inanç veya değerler, insanın yapıp etmesi olan “finans faaliyeti”ni yok etmeye yönelebilir, onu ortadan kaldırabilir mi? Osmanlı döneminde yaşayan bazı din adamları, para vakıflarında kullanılan ve uygun görülen, bazı fon kullandırma sistemlerinin, Osmanlı İslam finans anlayışıyla çeliştiğini öne sürerek, bu vakıfların kaldırılmasını istemişlerdir. Onlar, bu düşüncelerinde haklı veya haksız olarak değerlendirilebilirler mi? Finansal yönetim, insana ait bir yapıp-etme olduğuna göre, insanın öteki yapıp etmelerinden bir farkı var mıdır? Finansta olması gerekenler nelerdir? Zira bilim “var olan”ı, felsefe “olması gereken”i ele alır.

Finans disiplini, bir bilim dalı, bir bilgi alanı olduğuna göre bilgi alanı olması bakımından finans bilgisinin diğer bilgi alanlarından farkı var mıdır? Finans disiplini, disiplin olarak aynı zamanda bir varlıktır. Bu anlamda o, “finansal yönetim”i ve alt konularını ifade eder. Bu anlamda o, “bilişsel varlık”tır. Para olarak finans ise bir diğer varlık, yani “finansal varlık”tır. Bu iki varlığa ilaveten bir üçüncü varlık olarak “reel varlık”tan söz etmek gerekmektedir. Reel varlık alanı, fiziki varlığı olan bir maldır. Finansal varlık ise, hisse senedi ve tahvil gibi gelecekte yararlar vadeden bir maldır. O halde finans disiplini kaç tür varlıktan söz etmek gerekecektir?

2. Sofyalı Bali Efendi’nin Finansa Bakışı

2.1. Hayatı

Sofyalı Bâlî Efendi, bugünkü Arnavutluk sınırları içinde kalan Usturumca’da doğdu. Tahsilini Sofya ve İstanbul’da tamamladıktan sonra Halvetî şeyhlerinden Kâsım Çelebi’ye (ö.924/1518) intisap etti. Kânûnî Sultan Süleyman’ın (ö.1566) takdir ve iltifatını kazandı. Bâlî Efendi, Kânûnî Sultan Süleyman’ın yaptığı bazı seferlerine katılarak orduya mânevî destek verdi. 960/1553’de Sofya yakınlarında Sâlihiye’de vefat etti ve orada defnedildi.

2.2. Para Vakfı (Vakf-ı Derahim) Meselesi

Bali Efendi, “para” karşılığında iki kavram kullanır. Birincisi, “dirhem”in çoğulu olan “derahim”, ikincisi “nakd”in çoğulu olan “nukud” kavramıdır. Bunlara bağlı olarak “para vakfı” kavramını, “vakf-ı derahim” veya “vakf-ı nukud” şeklinde kullanır ve Padişaha yazdığı arz mektubunda, meseleyi “Vakf-ı Derahim Meselesi” olarak belirterek problemi şöyle ortaya koyar:

“Devletlü padişahım bin dürlü dualar ve senalardan sonra arz olunan oldur ki, VAKF-I DERAHİM MESELESİ için padişah hazretleri canibinden Rumeli Kazaskeri etraf memalike hükm-i şerif irsal eyledi, min ba’d amel olunmasın, sahih değildir deyü, semi’na ve eta’na, müftiyüz zaman ve ulu mollalar fetva gönderirler, sahihdir amel olunsun deyü.”(Özcan, 1999: 132-136)

Bali Efendi’nin meseleyi ortaya koyuş ifadelerine dikkat edilirse, Rumeli Kazaskeri Çivizade (ö.954/1547), padişah adına bir genelge (hükm-i şerif) yayınlamış, “sahih değildir” diyerek para vakfı uygulamasını yürürlükten kaldırmıştır. Buna mukabil, alanın bilginleri (ulu mollalar) ve alanın en üst yetkilisi (müftiyüz zaman) Ebussuud ise uygulamanın dinî hukuk yönünden “doğru (sahih)” olduğu yönünde yazılı açıklama yapmış, uygulamanın doğruluğu yönünde görüş

bildirmişlerdir. Çivizade'nin 1538'de Şeyhülislam olduğu dikkate alınır, “para vakfı meselesi” bu ve sonraki yılda çıkmıştır denilebilir. Bir başka mektubunda Bali Efendi, para vakfını “sermayenin (re's-i mal) habs”i diye tanımlayarak “meselenin aslını beyan edelim” diyerek para vakfının zuhuru ve kuruluşu sebebini ele almıştır.

“Padişahım meselenin aslın beyan idelim: İbtida amel olunmasına sebep budur ki ulema bir meselenin din-i İslama faidesine vakıf oldular, amel olunmasına hükmettiler, re's-i malı habs ettiler. Muamele itmekle akar cinsinden kıldılar, İmam Azam mezhebine mülhak kıldılar. Min ba'd bu dünya yıkılmağa kabil değildir. Ulemadan her kim hedmine kasd eyleye münhedim olur.” (Özcan, 1999: 137)

Bali Efendi, para vakfının Osmanlı'da uygulama alanı bulmasını, “fayda (din-i İslama faidesi)” değer yargısına bağlar, “bundan sonra bu dünyanın yıkılması kabil değildir, yıkmaya kasteden kimse kendisi yıkılır” öngörüsünde bulunur. Ayrıca Bali Efendi, para vakfını, “bir amaca yönelik belli bir sermayenin belirlenmesi ve korunması (re's-i malı habs)” olarak tanımlar, para vakfı uygulamasının, Hanefi İslam hukukuna ait bir uygulama olduğunu söyler.

Bali Efendi, Çivizade'ye yazdığı mektubunda para vakfı uygulamasındaki anlaşmazlığı şu sözlerle tekrarlar: “Bir taraftan müftüler etraf âleme fetvalar gönderirler, sahihdir, akvadır deyü. Öte taraftan kazasker Çivizade hükümler gönderir amel etmeyin” diye. Bu durum, Bali Efendi'ye göre anlaşılır gibi değildir. Zira Kazaskerin kararı, uygulama için “ne rehberliktir (hidayet)”, ne modernizasyondur (ıslah), ne de “doğru olanı istemedir (şey-i sahih-i müfid)”. Bu durum, alim işi değildir, bilim çevresine de uygun bir durum değildir. İster elit (has), ister halktan (âm) biri olsun âkiler (zevi'l-ukul) de bu durumu caiz görmezler. Dolayısıyla insanların zihinleri karışmış, halleri perişandır, ne yapacaklarını bilememektedirler. Halk, uygulamayı yanlış (batıl) ve yasak (haram) fiil olarak değerlendirmeye başlamıştır. Oysa mesele öyle değildir.

“Bu sebebden ulemanın ve sulehanın ve fukaranın ve sahib-i hayratın ahvali müşevveş oldu ve hatırları perişandır. Ne tarafa gidesin bilmezler, cümle hayrette dururlar ve avamu'n-nas bu bir batıl ve haram fiildir dimeğe sebep oldu, hâşâ ki eyle ola.” (Özcan, 1999: 132)

Bali Efendi'nin kendi şahadetine bakılırsa, para vakfının uygulamadan kaldırılması sırasında, “Rumeli'nin bazı imaretleri, bazı medreseleri, ekseri mescitlerin ve camileri”n finansmanı, para vakıflarının (vakf-ı nukud) gelirlerinden sağlanmaktadır. Şehirlerin, kasabaların suları, yine para vakıflarının (evkaf-ı nukud) fon kullandırmasıyla sağlanmaktadır. Para vakfı uygulamasının yürürlükten kaldırılmasıyla, sayılan yerlerin ve hizmetlerin finansmanı sağlanamaz olmuştur. Bali Efendi, yazdığı mektupla Çivizade'ye “Camiler, mescitler, medreseler, “at ahuru” olmaya, sular kurumaya, imarı imkânsız hale gelmeye, benzeri hayır kurum ve faaliyetleri azalaya, hayatın, insanların ömürlerinin “behayim” gibi geçmeye başladığını” bildirmiştir.

Bali Efendi'ye göre para vakfının yasaklanması, toplum hayatında üç tür zarara yol açmıştır. Bu üç zarardan birisi din'le, birisi “insan”la, birisi de “finans”la alakalıdır. Birincisi “İslam'ın en ulu direkleri (erkan-ı İslam rükn-ü a'zam)” dediği İslam esasları helak olmuştur. İkincisi bilginlerin ve fakirlerin geliri (ulemanın, fukaranın rızkı) kesilmiştir. Üçüncüsü “hayır kapuları”nın kapanmasına sebep olmuştur (Özcan, 1999: s.129). Para vakfının uygulamadan kaldırılmasıyla, dört sosyal grup olumsuz olarak etkilenmiştir. Birincisi bilginlerdir (ulema), ikincisi salihlerdir (suleha)⁸, üçüncüsü fakirlerdir (fukara) ve dördüncüsü onları finanse eden finansörler, Bali Efendi'nin deyimiyle, “sahib-i hayrat”tır. Onların hem halleri, hem düşünce dünyaları (hâtrât) perişandır. İlmiye sınıfı içerisinde ortaya çıkan, para vakfı meselesi, herkesi şaşkırtmış, insanlar

⁸ Salihler. Safâhiyetli, günah işlemeyen iyi insanlar. İlim ve amelde, ibâdet, taat ve takvâda terakki ve teâli eden büyük zâtlar (<http://www.osmanlicasozluk.net/osmanlica/50894-sozluk-SULEHA-anlam.html>(15.05.2010)).

meselenin hangi tarafında yer alacağını bilemez duruma gelmişlerdir. Hatta o hale gelinmiştir ki meselenin tarafı olmayan, sıradan insanlar (avamu'n-nass) dahi mesele hakkında ileri geri konuşmaya, “bu bir batıl ve haram fiildir” demeye, bu sözleriyle de yürütmenin (kazasker) yanında yer almaya başlamışlardır. Bu gidiş, Bali Efendi'ye göre iyi bir gidiş değildir.

Bali Efendi'ye göre, para vakfı (vakf-ı derahim) meselesi, tamamen bir finans meselesidir. Bu anlamda kullandığı kavramlar, “sermaye (re's-i mal)” ve “para (derahim, nukud)”dır. Para vakıflarının yasaklanması, cami, medrese gibi din ve eğitim öğretim hizmetleri ile şehir ve kasabaların sularının finansmanının yasaklanması demektir. Bali Efendi'nin anlatımına göre din hizmetlerinin finansmanını sağlaması nedeniyle para vakfının dinle alakası vardır, ama ondan da öte para vakıfları, kasabaların, şehirlerin sularının temini, camilerin, medreselerin imarı ve personel ücretlerinin, hem üretimin hem tüketimin finansman aracı olması yönüyle toplum ve şehir hayatıyla alakalıdır.

2.3 Para Vakıfları Temelinde Osmanlı Finans Felsefesi

Bali Efendi örneğinden hareketle Osmanlı finans düşüncesi, bir arka plan olarak, iki kategoride ele alınabilir. Birinci kategori, para vakıfları temelinde, Bali Efendi'nin Osmanlı finans düşüncesi ve kaynaklarına dair verdiği tarihsel arka plandır. Bali Efendi yukarıda verdiğimiz bir alıntıda, “*Padişahım meselenin aslın beyan idelim: İbtida amel olunmasına sebeb budur ki ulema bir meselenin din-i İslam'a faidesine vakıf oldular, amel olunmasına hükmettiler, anaparayı (re's-i malı) habs ettiler. Muamele itmekle akar cinsinden kıldılar, İmam Azam mezhebine mülhak kıldılar. Min ba'd bu dünya yıkılmağa kabil değildir. Ulemadan her kim hedmine kasd eyleye münhedim olur*” (Özcan, 1999, 137) demektedir, Osmanlı finans felsefesinin tarihsel arka planına gönderme yapmakta, Osmanlı finans düşüncesinin Hanefi İslam finans anlayışı olduğunu belirtmektedir. Bu anlayış, “ihtiyaç”, “yarar” ve “uygulama” kavram temeli üzerine kurulmakta, müçtehitler⁹ dediği İmam Züfer ile İmam Muhammed'in görüşlerine dayanan “muktedirlerimiz” dediği Mehmet Fenari ve Ebussuud Efendi'nin temsil ettiği görüş olmaktadır. Bu görüş, “para vakfının dört asırlık varlık”ını esas almakta, bunun değiştirilemez bir teamül olduğunu belirtmektedir.

Bali Efendi'ye göre Hz.Peygamber'den bir süre sonra insanlar finans sıkıntısına düşmüşler, işlerinde zarar görmeye başlamışlardır. Bu toplumsal finans ihtiyacında, “serbestiyet (ibahat-ı asliye)” fikri ortaya çıkmış, cevherdeki ilave (araz) yasaklama (nehiy) niteliği kalkarak serbestlik (ibahat) niteliği zuhur etmiştir. Bu ihtiyacı ve toplumsal durumu değerlendiren alan uzmanları bir araya gelip “yasal/serbest (ibahat)” hükmü vermişler, zamanın yöneticisi (halife-i zaman) bu hükme uyup para vakfı uygulamasına izin vermiştir.

Toplumsal ihtiyacın finansman olgusunu ele almayı sürdüren Bali Efendi, Müçtehitler Dönemine geri döner ve vakıfla ilgili müçtehit hükümlerinin “birçok (müteaddid)” ve para vakfının “asl”la alakalı bir konu olduğunu belirterek İmam Azam'ın, “menkul vakıf geçersizdir (vakfu'l-menkul batıl)” dediğini, menkul vakfı men ettiğini, İmam Züfer'in “caiz” dediğini, menkul vakfa izin verdiğini aktarır. Bu hükümlerin “her birinin, bir hali içerdiğini (mutazammın)”, duruma göre “menkul”le ilgili bazen “yasak (nehy)”, bazen “serbest (ibahat)” hükmünün verildiğini belirtir.

Bir süre geçtikten sonra zaman geldiğini, mülk vakıflarının (vakf-ı emlak) “ibadet araçlarına (esbab-ı ibadat)”a yeterli gelmediğini, ibadetler için gerekli araç ihtiyacını karşılamaya yardımcı olmadığını, o zamanın ulemasının bir araya geldiğini ve para vakfının “cevaz”ına hükmettiklerini, zamanın yöneticisinin İslam diniyle alakalı zorunlu ödemeleri temin için bu hükme tabi olduğunu, para vakfı uygulamasına izin verdiğini (icazet), böylece dinin maslahatının

⁹ Bali Efendi'nin müçtehitler devri dediği devre, İmam Azam, İmam Muhammed, İmam Züfer, İmam Ebu Yusuf'un yaşadıkları sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllardır.

tamamlandığını ifade eder. Bali Efendi'ye göre verilen bu yeni izin (icazet) kararı (hükmü), dinî hukuka uygundur (şer'îdir), bu izin kıyamete kadar sürmelidir. Çünkü insandaki “ihtiyaç sebebi” sürekli. O halde izin hükmünün bozulması, şer'î olmadığı gibi hükmü bozmanın dinen vebali de vardır.

Osmanlı finans düşüncesinin felsefî arka planı, Bali Efendi'nin çağdaşı olan *Ahlak-ı Alaî* yazarı Kınalızade Ali Efendi'nin (ö.1572), finans düşüncesini ele almak, oradan ulaşılabildiği kadarıyla Kınalızade'nin öncüllerine gitmektir. Bali Efendi'yle muasır olan, ölüm tarihleri arasında yirmi yıllık fark olan Kınalızade, insanı, yaratılışından “medenî tabiatlı” kabul eder ve insanın medenî tabiatını, insandaki doğal “ihtiyaç duygusu” temelinde inşa eder. Kınalızade'ye göre insan, tabiatı gereği diğer insanlarla karışmak, işlerinin yürütmesinde bazılarını “yardım etmek”, bazılarını “yardım görmek” ihtiyacıdır. İnsan türdeşleriyle “ülfet” ve “muâşeret” etmek zorundadır. Özellikle de “yiyecek”, “içecek” temininde bu ihtiyacı daha kuvvetle hisseder. İnsan, hayvanlarda olduğu gibi “basit gıda”yla yaşayamaz. Temiz gıdaları, toplama ve hatta pişirme ihtiyacı vardır. Bu ihtiyacı gidermek için insanın çalışması, düşünmesi gerekir.

Kınalızade, “ihtiyaç” kavramını Tusi'den alır. Tusi'ye (ö.1274) göre de insan, doğuştan medenî bir varlık olarak doğar, var olabilmek, varlığını sürdürebilmek, mutlu olabilmek için başkasına, başka şeylere ihtiyaç duyar. İhtiyaçlarının temelinde de “gıda” ihtiyacı vardır. İnsan biyolojik varlığını sürdürebilmek için gıdaya ve gıdanın muhafaza edilmesine ihtiyaç duyar. O nedenle, insan için ev bir ihtiyaçtır. Şehir-devlet (Medine), bir başka ihtiyaçtır (Tusi, 2005: 203-208).

Kınalızade, adaletin muhafazası için üç kanundan söz eder. İlahî kanun, hakîm yöneticinin kanunu ve üçüncüsü “para”dır. Kınalızade, “kanun” kavramını Tusi'den (Kınalızade, Tarihsiz: 136), Tusi Aristoteles'ten alır. Aristoteles'in üç kanununu, “büyük kanun”, “ikinci kanun”, “üçüncü kanun” olarak sıralar. Birinci kanun büyük kanun olup, Allah'ın katındaki kanundur. İkinci kanun birinci kanun olan “ilahî kanun”u taklit eden kanundur. Bu kanun, devlet başkanının kanunudur. Üçüncü kanun ikinci kanunu taklit eden kanundur. Bu kanun, “para”dır (Tusi, 2005: 146; Kınalızade, Tarihsiz: 141-142). Üçüncü kanun, toplum hayatında, “farklılıkları kaldırıp denge meydana getiren” parayla ilgili kanundur ve ona “ihtiyaç” duyulur. Para olmadan, parayla ilgili yasa olmadan, toplum ve şehir (medine) hayatında muhtelif değerlerdeki emtiaların değişimi, alınıp verilmesinin bir düzene konulması, bu işte düzen sağlanması, mümkün olmazdı (Tusi, 2005: 147).

Tusi'ye göre para, bazılarının alınıp, bazılarının verildiği için insanlar arasında sosyal “denklik” yaratır. Usta ile boyacının alışverişi parayla dengelenir, denklik meydana gelir. Mütercimlerin “denge” diye çevirdiği kavram, muhtemelen “eşitlik”tir. Zira Aristoteles, adaleti “yasaya uygunluk” ve “eşitlik”i gözetmek olarak tanımlamaktadır (Aristoteles, 2007: 91). Tusi bu durumu, “medenî adalet” olarak kabul eder. Bundan dolayı Tusi'ye göre dünyanın imarı medenî; adaletin harap olup bozulması ise medeniyetsizliğin ürünüdür. O nedenle medenî eşitliği bozanları, adaletsiz, zalim olarak isimlendirir. Kısaca zalim yahut adaletsiz kimse, yukarıda sayılan üç yasaya uymayan, onları reddeden kimsedir. Toplumsal (medenî) yasalara uyan, eşitliğe sahip çıkan kimseler, bireyi ve toplumu iyiliğe, mutluluğa ve adalete götüren işler yaparlar. Çünkü “ilahî yasa”nın tek bir gayesi vardır. O da “iyilik ve yararlık”tır (Tusi, 2005: 147). Böylece finans meselesi, Osmanlı düşüncesinde şehir ve toplumsal hayatın ihtiyacı karşılama meselesidir, şehir ve toplumsal hayat kanunla düzenlenir, şehir ve toplumsal hayatın üç kanunundan üçüncüsü finans kanunları olmaktadır.

SONUÇ

Finans disiplini yahut modern finans, 1950'lerde daha çok önem kazanmaya başlamıştır. 1950'lerden itibaren finans, esas itibarıyla finansal piyasalara ilişkin faaliyetlerden doğan özel bir sorunlar gurubu üzerinde yoğunlaşan ayrı bir disiplin olarak iktisattan ayrılmış ve gelişmeye

başlamıştır. İktisattan ayrılarak gelişmeye başlayan finans disiplininin üç ayrı alt bölümü vardır. Birincisi “finansal yönetim”e ilişkin olanıdır. Buradaki temel sorun, fonların nasıl elde edileceği ve nasıl kullanılacağıdır. Finansın ikinci bölümü, “finansal piyasalar” ve “finansal kurumlar”dır. Üçüncüsü ise “yatırımlar”dır. Bu üç bölüm, finans disipliniyi tamamlar. En basit haliyle finans; likit, hızla paraya çevrilebilen ve para yerine geçebilen çeşitli unsurları kapsayan “değerler”i ifade eder. Kısaca finans, “para”dır, ihtiyaç duyulan paranın temini, “finansman”dır. Bu iki kavramın sonucu olarak ortaya çıkan “finansal yönetim” ise, bireylerin ya da kurumların işletmelerini geliştirmek amacıyla ihtiyaç duydukları fonların sağlanması, korunması ve etkin olarak yönetilmesidir.

Finans felsefesi ise felsefenin finans meselelerini ele almasıdır. Bu anlamda finans felsefesi, finans disiplininin verilerini kullanır, onları sorgular, analize tabi tutar, finans meselesine akla uygunluk kazandırır. Finansın tarihle, kültürle, değerle, insanın yapıp etmeleriyle ilişkisi üzerinde durur ve açıklığa kavuşturur. Bu anlamda finans felsefesi, finansla rehberlik eder, ona ilerleyeceği yolda ışık tutar.

Çalışmamızın asıl konusu olan Bali Efendi, kendi devrinin “finans meselesi”ni ele alan bir Osmanlı düşünürüdür. O, finans meselesini, “para vakfı” temelinde alır; para vakfını, iki kavramla kısaca, “*re’s-i malı habs*” olarak tanımlar. Tanımdaki iki kavramdan birincisi finansla, ikincisi vakıf tanımına aittir. Birincisi “para/sermaye (*re’s-i mal*) kavramı, ikincisi “dondurma, sabitleme, koruma” anlamlarını içeren “habs” kavramıdır. Bu yönüyle para vakfı, Osmanlı finansman aracıdır, yasaklanması ise sermayenin veya finansın yok edilmesidir.

Bali Efendi, para vakfı finans meselesini üç açıdan ele almaktadır. Birincisi para vakfı üç-dört asırlık bir Osmanlı finans uygulamasıdır. İkincisi para vakfı uygulaması Hanefî İslam hukukuna uygun bir uygulamadır. Üçüncüsü para vakfı uygulamasını yasaklama konusunda Çivizade sübjektiftir, tutarsızdır, birey olarak etkisi ise yönetimde yönetici olmasından kaynaklanmaktadır.

Bali Efendi’ye göre para vakfı meselesinin lehinde veya aleyhinde kullanılacak dini delil (nas/nakil) yoktur. Para vakfı bir realitedir ve o, toplumsal (medenî) ihtiyaca binaen ortaya çıkmıştır. İhtiyaç, insanın doğasıyla vardır ve insanın doğuştan medenî olmasıyla alakalıdır. İnsan var oldukça ihtiyaç devam edecektir, o halde ihtiyacın giderilmesi de devam edecek, neticede insanın sürekli finansman ihtiyacı olacaktır. Para vakıfları yasaklandığı takdirde, toplumsal/medenî ihtiyaçların finansmanı yasaklanmış olacaktır. Bali Efendi, bu anlamda “imam”, “hatip”, “muezzin” gibi din hizmetleri ile cami, medrese gibi din ve eğitim hizmeti araçlarını, kazasker, kadı ve müderris gibi ilmiye sınıfı ile, müderrislik, kadılık ve kazaskerlik gibi eğitim ve adliye görevleri yanında, şehir sularının finansmanı gibi mahalli idarelerin üslendiği meslek ve sektörlerin finansman ihtiyaçlarını örnek olarak verir.

Tarihsel açıdan para vakıfları, Bali Efendi’ye göre Orta Asya Türk Finans Uygulamasıdır. Osmanlı uygulaması, düşünürümüze göre Orta Asya şehir uygulamalarından alınmıştır. Bali Efendi bu şehirleri, “İmam Fahrettin Razi şehirlerinden, Rey ve Dumavend” şehirleri ve uygulamaları olarak adlandırmaktadır. O şehirlerin ve o zamanın ulemasının, para vakfıyla amel ettiklerini belirtir. Osmanlı düşünürleri ve uzmanları, ortaya çıkan ihtiyaca binaen ulema arasında sağlanan konsensüs (ittifak), sultanların (selatin) emri ve teamül-i nas ile Orta Asya şehir uygulamalarını Osmanlı’da yürürlüğe koymuşlardır. Vurgulamamız gerekirse, uygulamanın temelinde din ve toplum yararını merkeze alan İmam Azam’ın öğrencilerinin görüşleri ile onlara uyan Osmanlı fıkıhçıların düşünceleleri, ulema arasında oluşan konsensüs, yürütmenin bu düşünceyi/konsensüsü kabulü ve uygulaması ile üç asırlık bir uygulama teamülü vardır. Çivizade’nin “delil”i, yeni bir bilgi ve belgeye dayanmamaktadır. O bilgi, ihtiyacın çıktığı zamanda da vardır, hiçbir düşünür tarafından kullanılmamıştır. Dolayısıyla “dinî bir yarar”la eski bir belge kullanılamaz. Eski belgenin, üç dört asır sonra “toplum yararı”na olan bir uygulamayı yürürlükten kaldırma ve uygulamayı yasaklama amacıyla kullanılamaz. Dini yarar

amaçlı yasaklamanın alanın uzmanları tarafından kabul görmemesi, toplum yararı amaçlı uygulamanın doğruluğunu gösterir.

Para vakıfları tartışmaları, felsefi arka plan açısından iki kategoride değerlendirilebilir. Birincisi insanın doğuştan “sosyal (medenî)” bir varlık olduğu fikridir. İnsan, varlığını sürdürebilmek için başkalarıyla bir araya gelir, cemiyetler, sosyal gruplar ve kurumlar oluşturur. Aile, cemaat, şehir ve devlet bu tür sosyal grup ve kurumlardır. İnsan, bu gruplar ve kurumlar içinde bir arada yaşar ve ihtiyaçlarını temin eder. İnsanın ihtiyaçlarını temin edebilmesi, sosyal grupların ve kurumların varlığını sürdürebilmesi için “paraya (finans)” ve “finansal yönetime” ihtiyaç vardır.

Bali Efendi, finans yönetiminin temel maddesi olan “para” karşılığı olarak “mal”, yahut “sermaye (re’s-i mal)” kavramını kullanır. Onu, Aristoteles’in “töz-ilinek (cevher-araz)” teorisi bağlamında değerlendirir. Vakfedilmekle “dokunulmazlığa” kavuşan, “korunması” sağlanan anapara, mal, mülk yahut sermayeyi, “töz (cevher)”; yürütmenin verdiği “serbestiyet (ibahat, icaz)” ve “yasaklama (nehiy, haram)” kararını, “ilinek (araz)” olarak değerlendirir. Temel ilkenin (asl), “mal”da serbestiyet (ibahat) olduğunu, yasaklama niteliğinin töze sonradan ilave bir nitelik olduğunu, serbestiyet kararının dört asırdır yürürlükte olduğunu, devam etmesi gereken niteliğin, yani töze ilave edilmesi gereken ilinek’in (araz) de ibahat olduğunu belirtir. Aksi durum, sosyal grupların ve kurumların ihtiyaçlarının yasaklanması anlamına gelecektir. Bu durum, sosyal grup ve kurumların varlığına yönelik bir tehdit oluşturmaktadır. Bali Efendi’nin Şücaileri, İshakileri karşıt örnek olarak vermesi ve Çivizade’nin finans karşıtlığını “Kızılbaş fiil”ine benzetmesi bu tehdit algılamasının ifadesidir.

Kınalızade’nin Tusi üzerinden Aristoteles’e ait zikrettiği finansla ilgili bir diğer teorisi, toplumu, şehir hayatını düzenleyen “üç kanun”udur. Para, devlet kurumunda “hukukî (medenî) adalet”i sağlayan üç kanundan birisidir. Bu bağlamda para vakıflarının finansman aracı olarak kullanılması, Osmanlı toplum yahut medenî hayatında adaleti sağlayan üç temel kanundan birisini oluşturmaktadır, tespitimiz yanlış olmayacaktır. Çünkü para, her üç düşünüre göre medenî hayatta “eşitlik”in, ihtiyaç duyulan emtiaların “değişim”inin temelidir, değer ölçüsüdür. Bu anlamda para vakfı uygulaması, Osmanlı toplumunda adaletin sağlanmasının üçüncü temel yasası olmaktadır, denilebilir. Çünkü medenî adalet, toplum hayatında olması gerektir. Olması gereken “medenî adalet”, bireyi yahut toplumu, “iyilik”e sevk edecek, kanuna uygun eşitlik içerisinde emtia dağılımını gerçekleştirerek onların “mutlu” olmasını sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

AKGÜNDÜZ Ahmet, (1988) *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

ARİSTOTELES, (2007), *Nakomakhos’a Etik*, Çev.Saffet Babür, Bilgesu, Ankara.

ASLAN Nasi. (1998). "Osmanlı Toplumunda Para Vakıflarının Kurumsallaşmasında Rol Oynayan Faktörler." *Dini Araştırmalar*, Cilt 1, Sayı 2, 93-119.

AYDIN Nurhan, COŞKUN Metin, BAKIR Hasan, CEYLAN Ali ve BAŞAR Mehmet, *Finansal Yönetim*, Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi yayınları, yayın no: 779, Eskişehir.

BİLMEN Ömer Nasuhi, *Hukuku İslamiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen, İstanbul 1969, IV, 284

BOSTANCI Ali Haydar, “*Tasavvufta Etvâr-ı Seb‘a ve Sofyalı Bâlî Efendi’nin Etvâr-ı Seb‘ası*” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996.

BÜKER Semih, AŞIKOĞLU Rıza ve SEVİL Güven, (2009), *Finansal Yönetim*, Beşinci Baskı, Ankara.

- ÇİFTÇİ Cafer, (2001). *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇİFTÇİ Cafer, (2004), *18.Yüzyılda Bursa'da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri*, Cilt:23, Sayı:36, Ankara.
- ÇİZAKÇA Murat (1993), *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*, İlmî Neşriyat, İstanbul.
- ERCAN Metin Kamil ve BAN Ünsal, (2005), *Değere Dayalı İşletme Finansı Finansal Yönetim*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- ERDEM, Hüsamettin (1993), *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Sebat Ofset Matbaacılık, 2.Baskı. Konya.
- ERGENÇ Özer. (1977). *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa, Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma*, Basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara.
- DÖNDÜREN Hamdi, (1998), “16. Yüzyıl Kültürümüzde Finansman ve İstihdam Politikası”, *Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 7, Cilt: 7, Bursa.
- DUYAR Utku, (2003), *Yönetim ve Türkiye*, www.utkuduyar.com(30.10.2009)
- HEIMSOETH Heinz, (1986), *Felsefenin Temel Disiplinleri*, Çev.Takiyettin Mengüşoğlu, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- GITMAN Lawrence J., (1991), *Principles of Managerial Finance*, Sixth Edition, HorperCollins, United State of Amerika.
- HİLMİ Ömer, *İthafü'l-Ahlaḫ fi Ahkâmî'l-Evkaḫ*, Vakıflar Genel. Müdürlüğü (VGM), Ankara 1977, md. 1
- KARA Mustafa, (1992), “Sofyalı Bali Efendi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.5, İstanbul, s.20-21
- KAYAHAN Cantürk ve GÖRKAŞ İrfan, (2009), Osmanlı Dönemi Bölgesel Kalkınmanın Finansman Aracı Olarak Para Vakıflarının Kullanımı, *MUFAD*, Sayı: 44, ISSN 1304-0391 Ekim 2009, İstanbul, s 212-227.
- KINALIZADE Ali Efendi, (Tarihsiz), *Ahlak-ı Alaî*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- KİRAZ Celil (2007), Sofyalı Bâlî Efendi'nin Tasavvufî Düşünce Bakımından Önem Arzeden Bazı Âyetlerle İlgili Yorumları, *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 1, s. 241-278.
- KOÇİ Bey (1972), *Risale*, Sadeleşiren, Zuhuri Danışman, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- KOYUNOĞLU Hüsnü (2008), Para Vakıfları: Muhasebe Defterlerine Göre 17. Yüzyıl İstanbul Uygulaması, *Dinbilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, VIII, Sayı:1, s.255-303.
- KOZAK İ. Erol (1985), *Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf*, Akabe, İstanbul.
- KURT İsmail, (1996), *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat*, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- LYUU Yuh Dauh, (2004), *Financial Engineering and Computation*, Cambridge University Press, United Kingdom.
- EL- MERĞİNÂNÎ Ali b. Ebû Bekr b. Abdulcelil, (1991), *el-Hidâye*, Eda Neşriyat, İstanbul, III
- MERİÇ Cemil, (2008), *Umrandan Uygurlığa*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MUSLU Ramazan (2007), “Halvetiyye’de “Atvâr-ı Seb’a” Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâlî’nin Atvâr-ı Seb’a Risalesi”, *TASAVVUF: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 8, sayı: 18, ss. 43-63.

ÖNGÖREN Reşat, (2008), Füsüs Şârihi Sofyalı Bâlî Efendinin Tasavvufi Çizgisi, *Tasavvuf / İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1), yıl: 9 [2008], sayı: 21, ss. 57-66.

ÖZCAN Tahsin (1999), "Sofyalı Bali Efendinin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları", *İslam Araştırmaları*, Sayı 3, 125-155.

ÖZCAN Tahsin (2008), Osmanlı Toplumuna Özgü Bir Finansman Modeli: Para Vakıfları, *Çerçeve Dergisi*, s.124-128, İstanbul.

ÖZDEMİR Rifat. (1990). Ankara Hatuni Mahallesi Nakit Avarız Vakfının Kredi Kaynağı Açısından Önemi (1785-1802). *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler*, Ankara, 733-754.

ŞİMŞEK Mehmet. (1985). "Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXVII, 207-220.

TABAKOĞLU Ahmet, (2002), Yenileşme Dönemi Osmanlı Ekonomisi, *Genel Türk Tarihi-7*, Ed. Hasan Celal Güzel ve Prof.Dr. Ali Birinci, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

TUSİ Nasreddin, (2005), *Ahlak-ı Nasrî*, Türkçesi R.Sultanov, A.Vahab Taştan, H.Nazlıgül, Fecr Yayınları, Ankara.

YALTKAYA M.Şerafettin, (1994), *Simavne Kadısoğlu Şeyh Bedrettin*, Kitabevi, İstanbul, 164-166.

ZAIM Sabahattin, (1988) "Vakıfların Milli Ekonomiye Etkileri", *V. Vakıf Haftası Semineri (7-13 Aralık 1987)*, VGM, Ankara.

<http://www.wsfinanceacademy.com/finans-nedir.html>(17.11.200).

<http://www.osmanlicasozluk.net/osmanlica/50894-sozluk-SULEHA-anlam.html>(15.05.2010)